

*Шумка М.Л., к.філос. н., доцент кафедри
філософії та політології ТНЕУ*
Маланчук О., студентка 1 курсу факультету фінансів

ГРОШІ ЯК ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО БУТТЯ

Гроші «пронизують» усе життя людини, незалежно від того, як би ця людина до них не ставилася. Гроші – це частина життя людини. Але чи може людство жити турбуючись лише про гроші і примноження багатства? Закономірна відповідь – звичайно, ні. Чи завжди той, хто багатий, то і щасливий? Щастя не приходить із задоволенням потреб, воно має глибше коріння. Як говорив Сократ: «Інший живе для того, щоб їсти, а я їм, щоб жити». Звичайно, є люди, які живуть заради накопичення грошей, а відтак бачать тільки себе, а всіх інших не помічають.

Формування сили і значущості грошей як вагомого чинника культурно-духовного, цивілізаційного процесу почалося не сьогодні. Кожного разу на зламі епох, коли старе, віджиле буття вичерпувало себе, людина починала переживати страх перед новим, невідомим, яке асоціювалося з кінцем світу. Насправді це стверджувалася нова парадигма світорозуміння. Цей момент, зазначений М. Гайдеггером як «новий гуманізм», що починається з Cogito («Я мислю, отже, існую») Р. Декарта, яке «розчиняє» екзистенційну тривогу в ентузіазмі («дух підприємництва» В. Зомбарта), полягає у культивуванні наукової об'єктивності й претендує на завоювання світу за допомогою технічного прогресу. Мислитель вважає, що істинною сутністю людини є її здатність перебувати поза самою собою, у «світі Буття», і сприймати відношення з Буттям як «залежність». Сучасна людина розуміє буття як позитивну сутність, співвідносно з можливостями, що виникають через цивілізаційне насильство грошей. Вони відкривають людині, котра живе в їх «світлі», «пронизливо-щирі істини». Гроші й стали джерелом нового, відповідного вимогам сьогодення гуманізму, а разом з тим нової духовності, що відповідає на поклик Буття [1, с. 9].

Зваба грошей хвилювала людину завжди, починаючи з часу їх виникнення. У суспільній свідомості поступово, у міру розширення економічної діяльності, але чим далі, тим швидше, стверджувався диктат грошей, які перетворювалися на фантом, благо, жорстоку силу, надію, вагомий аргумент, символ щастя, радості й водночас – розчарування і краху сподівань на досягнення гармонії, на ствердження пріоритету власної екзистенції стосовно чужої і здебільшого ворожої дійсності [1, с. 9].

За Октавіаном Ксенжеком, передумовою виникнення грошей, як особливого різновиду енергії, є наявність у виду Homo sapiens здатності використовувати надлишкову енергію понад свої фізіологічні потреби. На шляху свого вдосконалення люди винайшли гроші – зовсім нову сутність, що володіє основними властивостями енергії й здатна служити універсальним засобом обміну [2].

Гроші настільки міцно увійшли в наше життя, що ми не бачимо в них нічого незвичайного, хоча це один з найчудовіших винаходів людства: не

являючи собою якої-небудь значимої цінності, вони є виміром вартості усіх речей, які нас оточують [3, с. 6].

Кожна епоха демонструвала свою стратегію мислення і парадигму духовності, і залежно від її орієнтації формувалося відповідне ставлення до грошей. В античному космоцентризмі ставлення до грошей пов'язувалося із вирішенням проблеми блага: що повинно стати головним у життєвих прагненнях людини – слава, здоров'я, гідність, розум, дружба, сила, моральність – чи, може, багатство, власність, гроші, золото? [1, с. 9 – 10].

У середньовічному геоцентризмі гроші, як і матеріальні цінності, поступалися перед цінностями християнського благочестя і моральними заповідями, які ревно охороняла не лише чисельна армія теологів, ченців, священників, але й самі віруючі. Для останніх бідним і нещасним був не жебрак чи селянин, а лихвар, купець, володар багатств, власності, грошей, оскільки саме він мав найменше шансів досягнути Царства Небесного [1, с. 10].

Ренесансні стратегії мислення виокремлюють у центр своїх міркувань людину, яка не лише поряд з Богом стає об'єктом вивчення, але й перевищує інтерес до нього. Позбавлена божественної могутності, вона починає шукати засоби, які б засвідчили силу її розуму. Ними стають не знання і наука, до яких зростає інтерес, а золото і гроші – основна спонукальна причина інтересу, заради якого людина здатна на все. В основу інтересу покладено насамперед вигоду. Ренесансний гуманізм – це не лише розкриття зовнішньої краси людини, її пізнавальних можливостей, а й проникнення в її внутрішню, тілесну сутність, яка втрачає свою гріховність. Виявилось, що благом для людини виступають не лише розум, виконання Божих заповідей, праця, віра, знання, але й глупота, лінощі, невігластво, обмеженість, байдужість – несприйнятливі для благочестя речі. Простір духовних цінностей, проникнених християнською любов'ю до ближнього, почала заповнювати інша духовність – «дух підприємництва» (В. Зомбарт) та «дух капіталізму» (М. Вебер). Цей новий «дух» ставав усе більш визначальною домінантою, переконуючи всіх у своїй силі, що остаточно перетворювалася на божество [1, с. 10].

Епоха Нового Часу – це не лише становлення раціоналізму, авторитету наукового знання, ринкових відносин, утворення національних держав, великих географічних відкриттів, вільнодумства тощо, але й епоха кардинальних змін у світогляді людини. Пріоритетом наукового осмислення стає не світ, не Бог, не розум, не істина, а економічне у всіх його іпостасях: товар, вартість, гроші, капітал, ціна, торгівля, виробництво, прибуток, заробітна плата, власність. Роздуми про буття, що були традиційною сферою теології та класичної метафізики, поступово набувають економічного характеру, оскільки актуальним об'єктом вивчення постає соціальність. А вона не може існувати поза економічним, отже, і грошовим. Прогрес людського духу починає заміщуватися економічною свідомістю [1, с. 11].

На думку О. Дейнеки, під економічною свідомістю слід розуміти «...системну складову свідомості, вищий рівень психічного віддзеркалення економічних відносин суспільного розвитку людиною» [7]. М. Бункіна та В. Семенов вважають, що економічна свідомість особистості формується на основі її життєвих переживань, нагромадженого досвіду та подолання труднощів [8]. Згідно з визначенням В. Спасенникова, економічна свідомість

представляє собою внутрішньо суперечливе, багаторівневе утворення, яке в узагальненому вигляді відображає ступінь знайомства суб'єкта з економікою та раціональне ставлення до неї [9].

Звернувшись до цих наукових джерел, можна стверджувати те, що дослідники виокремили три основні форми економічної свідомості. Перша форма – масова економічна свідомість, яка являє собою особливу підсистему, що має специфічні механізми детермінації й відносну автономію. Але ця масова економічна підсвідомість є компонентом масової свідомості, що містить інші неекономічні компоненти.

Щодо конкретного вираження масової економічної свідомості, то цей феномен характеризується наявністю таких чинників, як рівень сподівань людей та оцінка ними своїх можливостей щодо впливу на економічну систему; соціально-економічні цінності великих груп людей, що складають основу переваг їхнього економічного вибору (наприклад, стабільність, рівність, корисність, економічна та соціальна справедливість тощо); швидкозмінні думки та настрої, пов'язані з оцінками наявного в країні, регіоні чи на конкретному підприємстві економічного становища [4]. Тобто масова економічна свідомість обумовлює реалізацію найтипівіших масових варіантів поведінки.

Групова економічна свідомість, на думку Г. Ложкіна, В. Спасенникова та В. Комаровської, є свідченням існування узагальненої свідомості певних груп людей (соціальних класів, тих чи інших прошарків населення, персоналу окремих підприємств тощо). Вона розглядається як «сукупність думок та уявлень, які визначають основний зміст і напрям економічної активності конкретної групи». Стосовно ж індивідуальної економічної свідомості, ці автори зазначають, що вона представляє собою особливу якість окремої особистості, здатної певним чином сприймати економічну ситуацію, більш-менш точно її оцінювати та відносно цілеспрямовано діяти відповідно до ситуації. Індивідуальна економічна свідомість є «такою функцією людської психіки, сутність якої полягає в творчому перетворенні зовнішнього економічного світу у зв'язку з враженнями, що постійно надходять, із попереднім досвідом, у виділенні себе з навколишнього економічного середовища і протиставленні йому як суб'єкта об'єктові [10, с. 11].

Серед розглянутих форм економічної свідомості найбільший інтерес становить індивідуальна форма, яку характеризують певні структурні компоненти. До них у науковій літературі відносять: економічні емоції та почуття; перцептивну сферу економічної поведінки; економічні уявлення та економічне мислення; вольові компоненти [7].

Отже, економічна свідомість, як заміщення прогресу людського духу в епоху Нового часу, - «не просто образ економічної дійсності, а особлива форма психічної діяльності, орієнтована на відображення і перетворення економічної дійсності» [10, с.9].

Для людини економічної химерними і непотрібними є інтелектуальні трансценденції та пошук іманентних смислів. Межа між духом і економікою, матеріальними і культурними потребами виявилася невизначеною через те, що людина перейшла зі статусу божественної і духовної у статус соціально-економічної істоти. Гроші починають заповнювати всі помисли і бажання. Світ пошуків сенсу життя, слави, долі, героїзму замінюється не менш привабливим,

по-своєму смисловим світом пошуку фінансового визнання, грошей і багатства. [1].

Трансформація грошей з економічного, комерційного статусу у феномен культурного, духовного, інтелектуального буття означає виникнення нового цивілізаційного виміру.

На сьогоднішній день гроші є не лише загальним еквівалентом вартості товарів та послуг, а й для багатьох основною метою існування. «Саме існування як гонка за грошима перетворює живу істоту на гвинтик у загальній грошовій системі» [3, с. 6].

У нашому повсякденному житті ми маємо справу із грошми настільки регулярно, що питання про справжню сутність цього об'єкта звичайно не виникає. Хоча гроші – неодмінний фактор розвитку людського суспільства, проте щонайменше протягом трьох тисячоліть або й більше ми не маємо чіткого визначення цього об'єкта [2].

У теорії грошей існує багато розбіжностей та невизначеностей з приводу суті грошей. Американські економісти К.Р. Макконелл і С.Л. Брю вважають, що «гроші є тим, що вони роблять. Усе те, що виконує функції грошей є грошми». І.Фішер говорив, що «гроші – це загальновизнаний засіб платежу, який приймається в обмін на товари та послуги, а також при сплаті боргів». Можна також навести таке визначення: «Гроші – це особливий товар, що стихійно виділився з товарного світу і виконує роль загального еквівалента» або «гроші – це товар особливого роду, який завдяки власним специфічним властивостям має здатність обмінюватися на будь-який інший товар і в цій якості виступає загальним еквівалентом» [3, с. 6].

Однак така точка зору на гроші, як товар, може бути суперечливою. Адже товар – це щось таке, що можна використовувати або споживати в якихось цілях, після чого залишаються тільки непридатні для подальшого використання відходи. А хто-небудь бачив «використані» гроші? Навіть сильно порвані банкноти зберігають номінальну вартість і можуть бути виміняні в банку, на відміну від предметів споживання, таких, наприклад, як одяг або автомобіль, цінність яких поступово спадає в міру використання. Ми, фактично, не використовуємо (не споживаємо) гроші: ми їх витрачаємо в обмін на предмети споживання або послуги [2].

Фундаментальна відмінність грошей від товару була зрозуміла вже Аристотелю, який писав «гроші самі по собі не мають цінності... вони безплідні як засіб для задоволення якої б то не було життєвої потреби» (крім того, щоб бути засобом обміну) [2, с. 45].

П.Декурсель вважав: «Гроші для людей розумних є засобом, для дурнів – ціллю». Фр. Бекон наполягав, що «якщо гроші служать не тобі, то вони почнуть панувати над тобою». «Немає нічого святого, щоб гроші не змогли зіпсувати, нічого настільки сильного, чого не можна було б осилити грошима» - вважав Цицерон [3, с. 6].

За Марксом, гроші – це також товар, який виступає в специфічній формі, але завдяки їх участі в процесі обміну вартість набирає форму ціни, яка може дорівнювати вартості, а може від неї відрізнятись [3].

Щоб довести природний зв'язок товарів та грошей, Маркс аналізує функції грошей у процесі обміну. У вирішенні цієї проблеми він визначає п'ять функцій

грошей: як міри вартості, засобу обігу, засобу створення скарбів (золото та срібло) та засобу нагромадження, засобу платежу та світових грошей. Різні етапи розвитку суспільства зумовлюють різний рівень реалізації цих функцій [3].

В процесі своєї еволюції гроші почали обумовлювати не лише соціоекономічний і технічний прогрес, але й самосвідомість, процес самореалізації людини. Причому не лише в системі соціальних зв'язків та відносин, а й у системі вищих смислів існування та особистісної екзистенції. Так почали формуватися нові, тепер уже економічно-монетарні пріоритети, які стверджували не абстрактно-духовні, а конкретні, прагматичні, раціонально вивірені орієнтири. Вони показали свою привабливість у співвідносності з економічною епохою, яка остаточно заповнювала простір культури людського життя, перетворюючи його на новий простір нового буття – фінансового. Виявилось, що можливість грошових ресурсів нескінченна, навіть у здійсненні мети духовної – вийти за межі речовинності, предметності буття, зі світу зовнішнього у світ внутрішній. Тим самим гроші ставали простором нових культурних відносин. Нових в якісній відмінності, як відмінний Ренесанс від Середньовіччя, Постмодерн від Модерну [1].

Усвідомлення сутності грошей як «довготривалої речі» (Дж. Локк), яку люди за взаємною згодою обмінюють на справді корисні засоби існування, почалося в епоху «здорового глузду», який утвердився в Англії в часи промислового перевороту (тобто в Новий час). Фактично йдеться про визнання вічності грошей, їх необхідності, що прийшла на зміну колишнім «вічним цінностям». Як підкреслював А. Сміт, люди «хочуть володіти грошима». І чим більше людина відкривала силу своїх можливостей, тим більше гроші входили в усі сфери її життя. Прагнення до грошей перетворилося на постійну пристрасть, з ними пов'язувалися думки, переживання, бажання, вони стали опорою і метою, в них була віра і надія. Вищі цінності й смисли, як і раніше, залишалися невід'ємною складовою суспільного розвитку в його цілісності. Проте, як не дивно, гроші, здавалося б, далекі від цих смислів, усе більше проникали у всі сфери життя. Вони не лише ставали атрибутом економічних і торговельних розрахунків, але й виявляли свою силу, надійність, постійність у науці, мистецтві, політиці, релігії. Гроші, всупереч абстрактно-гуманістичним твердженням, не поглибили провалля між предметним (матеріальним) і духовним, а подолали його, перетворившись, попри утопічні сподівання, на головний індикатор життя [1, с. 12].

Отож, можна зробити висновок, що найдосконалішим мірилом дійсності у всіх її проявах стали гроші. Вони перетворились на центральну точку сучасної світової культури.

Але ніколи матеріальні, грошові пріоритети не стануть сенсом буття, не вирішать проблеми людської екзистенції. «У сучасному світі гроші реально перетворювалися на універсальний регулятивний інструмент, що діє в усіх – як економічних, так і позаекономічних – сферах суспільного життя як альтернатива соціокультурним, морально-етичним і навіть правовим нормам. Тому їх фетишизоване сприйняття як не лише об'єктивної, надлюдської, а й небезпечної для екзистенціальних основ людського буття демонічної сили має підстави. Це, звичайно, не означає, що феномен грошей виявився «джином»,

якого людина випустила на свободу собі на погибель» – зазначає Скринник З. [1, с. 496].

Список використаної літератури

1. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація. – К.: Книга, 2007. – 528с.
2. Ксенжик О.В. Гроші – це енергія // Світогляд. – 2009. – №6 – С. 44-47.
3. Колесников О.В., Бойко Д.І., Коковіхіна О.О. Історія грошей та фінансів, 2-ге видання виправлене та доповнене: Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 140с.
4. Орел В.В., Рябченко Л.О. Формування економічної свідомості і ставлення до грошей у процесі соціалізації особистості // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2007. - №16. – С.376 – 382.
5. Скринник З. Е. Розвиток грошової комунікації як чинник утвердження раціональності у менталітеті Західної Європи // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Серія «Філософія, психологія, педагогіка». – 2005. – №2(14). – С.30-38.
6. Ільїн В.В. «Еволюція грошей: від засобу обміну – до загальної міри цінностей // Вісник Національного банку України. – 2011. – №4. – С.60-64.
7. Дейнека О.С. Экономическая психология. – СПб: Питер, 2000. – 160с.
8. Бункина М.К., Семенов А. М. Экономика и психология. На перекрестке наук. – М.: Дело и Сервис, 1999. – 263 с.
9. Спасенников В.В. Экономическая психология как научная дисциплина, специализация студентов и область практической деятельности // Региональная экономика, наука и инновации. – Калуга: Ейдос, 1997. – С.370 – 374.
10. Ложкін Г., Спасенников В., Комаровська В. Особливості та структура економічної свідомості суб'єктів соціального простору // Соціальна психологія. – 2004. - №1. – С. 8-16.
11. А. Копола. Еволюція платіжних засобів // Фінансовий ринок України: інформаційно-аналітичний бюлетень. – 2012. – №1. – С.17-18.